УДК 392.15

Р.Ә. Яруллина-Йылдырым

ТАТАР ҺӘМ ТӨРЕК ХАЛЫКЛАРЫНДА СӨННӘТ ЙОЛАСЫ

В процессе формирования национального характера личности наряду с образом жизни и мышления, культурными ценностями, религиозными воззрениями, языком и географическими особенностями важную роль играют и традиции народа, представителем которого является эта личность. Смена поколений, социальные, политические и экономические изменения в стране, совместное проживание с другими этническими группами приводит к изменению национальных особенностей: к их видоизменению или же наоборот, к их исчезновению. Одна из таких культурных ценностей, вынужденных претерпеть изменения под воздействием общественных факторов, – обряд обрезания, являющийся общим для всех мусульманских народов.

В статье затрагиваются отдельные и общие элементы, касающиеся вышеуказанного обряда у татар в исторической ретроспективе, в силу разных причин проживающих в разных регионах и у турков Восточной части Анатолии, среди которых данный обряд и поныне является неотъемлемой частью их культуры. Обряд обрезания, укоренившийся в среде турков восточной и юго-восточной части Турции, рассматривается в тесном единстве с традицией «кирве». Также дается пояснение о требованиях при выборе кирве, экономические и социальные обязанности данной личности.

Ключевые слова: культурные ценности, тюркские народы, обряд обрезания, кирве.

In the process of forming the national character of a person, along with the way of life and thinking, cultural values, religious beliefs, language and geographical features, the traditions of the people, of which this person is a representative, also play an important role. Change of generations, social, political and economic changes in the country, living together with other ethnic groups leads to a change in national characteristics: to their modification or vice versa to their disappearance. One of these cultural values forced to undergo changes under the influence of social factors is the rite of circumcision which is common to all Muslim peoples.

The article touches upon individual and general elements relating to this rite among the Tatars in a historical retrospective for various reasons living in different regions and among the Turks of the Eastern part of Anatolia, among whom this rite is still an integral part of their culture. The rite of circumcision rooted among the Turks of the eastern and southeastern parts of Turkey is considered in close unity with the kirve tradition. An explanation is also given about the requirements for choosing a kirve, the economic and social responsibilities of a given person.

Keywords: Cultural values, Turkic peoples, circumcision rite, kirve.

Шәхеснең милли характеры формалашуда шул милләткә хас тормыш һәм фикерләү рәвеше, дин, тел, яшәү урыны кебек факторлар белән бергә, гореф-гадәт һәм йолаларның да әһәмияте зур.

Ил күләмендә барган социаль, сәяси һәм икътисади үзгәрешләр, башка этник төркемнәр белән аралашып яшәү милли сыйфатларның төрләнүенә, баюына, яки киресенчә, юкка чыгуына китерә. Тарихи ватаныннан читтә, бигрәк тә чит регионнарда һәм илләрдә яшәгән халык, үз милләтенең төп үзенчәлекләрен саклаган хәлдә, башка милләтләргә хас сыйфатларның йогынтысын да кичерә. Җәмгыять, шушы җәмгыятьтә формалашкан шәхес һәм шәхеснең яшәү фәлсәфәсен билгеләүче рухи кыйммәтләрнең тормышта бер-берсе белән тыгыз бәйләнгән төшенчәләр булуын беләбез. Бу төшенчәләрнең берсе зыян күрсә, башкалары да аның йогынтысы тоя.

Мәгълүм булганча, сөннәт – ир баланың җенес әгъзасы очын каплап торган тирене кисеп алу йоласы ул. Мөселманнар арасында ир баланы сөннәткә утырту йоласының башланып китүе Ибраһим пәйгамбәр исеме белән бәйләп карала. Дини риваятьләрдән күренгәнчә, «Һәм Ибраһим улы Исмәгыйльне һәм өендә дөньяга килгәннәрнең барысын, һәм акчасы белән сатып алганнарның барысын, өендәге кешеләр арасыннан һәр ир кешене алды һәм, Алланың үзенә сөйләгәнчә, бер үк көнне сөннәткә утыртты. Ибраһим сөннәт булган вакытта туксан тугыз яшендә иде һәм улы Исмәгыйль унөч яшендә иде һәм бөтенесе берлектә сөннәт булдылар» (Теквин Бар 17/22–27) [Işık, 2000, s. 32]. Кайбер риваятьләрдә Ибраһим пәйгамбәрнең сиксән яшендә Шам районындагы Каддум авылында үз-үзен сөннәт итүе бәян ителә. 120 яки 70 яшьләрендә сөннәт булуы хакындагы риваятьләр дә мәгълүм [Koksal, 1991, s. 499]. Ибраһим пәйгамбәр вакытыннан килә торган бу йоланы, ислам дине тарала башлаганнан соң, Мөхәммәд пәйгамбәр һәм аның тарафдарлары да дәвам итә. Хәдисләрдән тумыштан сөннәтле булган Мөхәммәд пәйгамбәрнең оныклары Хәсән һәм Хөсәенне сөннәткә утыртканлыгы мәгълүм. Пәйгамбәр бу турыда болай дип язган: «Биш нәрсә фытрат (яратылыш) кирәгедер: сөннәтле булу, култык асты кылларын чистарту, касыкларны кыру, тырнак кисү һәм бер дә мыек очларын төзәтү» (Нәсәли 1/32–33) [Işık, 2000, s. 32].

Мөхәммәд пәйгамбәр дөньяга килгәнче, сөннәт йоласы яһүдиләр арасында таралган була. Яһүдиләрдә сөннәткә утырту хахамлар тарафыннан башкарыла. Авыртуны сизмәсен өчен, бу йола бала дөньяга килү белән, төгәлрәге, сигезенче көндә аерым бер ритуал рәвешендә үткәрелә.

Мәгълүмат өчен шуны да искәртү зарур: «Сөннәткә утырту гадәте мөселманнар һәм яһүдиләр арасында гына түгел, Австралия, Полинезия утрауларында, Африка, Америкада (Мексика) һ.б. төбәк халыкларында да таралган. Мондый йола борынгы Мисырда да билгеле булган. Эфиопларга бу йола мисырлылардан кергән, яһүдиләр аны мисырлылардан алганнар» [Миллият сүзлеге, 2007, б. 418]).

Мөселманнарда ир баланы сөннәткә утыртуның катгый билгеләнгән көне дә, баланың яшь чиге дә юк. Шулай да Әхмәтһади Максудиның «Шәригать хөкемнәре»ндә «Ир баланы унынчы яшенә

кадәр сөннәткә утырту»ның [Максуди, 2010, б. 73] сөннәт гамәлләре исәбенә кертелгәнлеге искәртелә. Күпчелек халыкларда ир баланың тууыннан алып балигъ булганчыга кадәрге арада сөннәт ясау гадәт булып килгән. Малайларны 4 тән 7 яшькәчә, кайбер төбәкләрдә так яшьләрдә (3, 5, 7 һ.б.) сөннәткә утырту хуп күрелә. Бала үз-үзен аңлый башлаган яшьтә сөннәт ритуалын башкару мантыйкка сыешлы. Чөнки сөннәткә әзерләнгән ир бала психологик яктан бу йоланы кабул итәргә, үзенең ирләр җенесеннән икәнлеген, сөннәтле булуын аңларга тиеш. Ир бала булуның үзенә күрә бер горурлык, көч һәм җаваплылык икәнлеген белү дә аңарда кешелек сыйфатлары формалашуга уңай йогынты ясый. Икенче яктан, сөннәткә әзерләгән бала мөселманлыкны аңлый, ислам диненең кануннары белән таныша, дини йола һәм тәрбия аша тәрбияләнә башлый. Гарәпләрдә «хытан» дип аталган бу йола, төрки халыкларда сөннәт исеме белән йөртелә. Бу, үз чиратында, төркиләрнең Мөхәммәд пәйгамбәр сөннәтенә никадәр бәйле икәнен һәм хөрмәт белән каравын күрсәтә [Işık, 2000, s. 32]. Сөннәт йоласының тагын бер функциясе: ир бала шушы ритуалны узу белән балигълык ягына чыга. Бу ритуал, шартлы рәвештә генә булса да, балачак белән балигълык арасындагы чик булып тора.

Совет елларындагы тыюларга карамастан, төрле төбәкләргә сибелеп яшәгән татар халкы (бигрәк тә авылларда) исламдагы ир баланы сөннәткә утырту йоласын үтәргә тырышкан. Элегрәк кайбер татар авыллары үз сөннәтчеләре белән билгеле булган. Мәсәлән, Арча районындагы Масра авылы үзенең сөннәтче бабалары белән телгә алынган [Zaripova Çetin, 2009, s. 83]. Татарстанның Кайбыч районында сөннәт йоласының ничек башкарылуын Фәридә Яруллина[1] бәян итте. Белгәнебезчә, һәр авылда ук булмаса да, һәр төбәктә бу гамәлне оста башкаручы сөннәтче бабай булган. Сөннәткә утырту йоласы гадәттә һавалар суына төшкәч, көз һәм кыш айларында башкарылган. Күрше авылдан сөннәтче бабайны ат белән алып килгәннәр һәм ул берничә гаиләдәге малайларны сөннәткә утырткан. Ир баланы ата кеше кочагына алган, курыкмасын өчен, баланы төрлечә юмалаганнар, матур вәгъдәләр биргәннәр. Мәсәлән, Кайбыч якларында халык арасында *бабачы* дип йөртелгән сөннәтче бабай: «Сиңа матур чалбар тегәбез, әйдә буен үлчик әле», – дип, кулы белән буй үлчәгән кебек хәрәкәтләр ясаган һәм, «Бисмилласын» укып, тиз арада төп эшен дә башкарган. Бабачыга эше өчен рәхмәт белдереп бирелә торган махсус бүләкләр дә булган. Мәсәлән, сөннәткә утыртылган ир баланың буе озынлыгында сөлге һәм түгәрәк икмәк биргәннәр. Күрше-күлән һәм туганнар сөннәт ителгән малайны котлап уенчыклар, бүләкләр китергән. Бүләкләр балага авыртуын онытырга ярдәм иткән. Матди хәле яхшы гаиләләр Коръән мәҗлесе уздырган. Гомумән алганда, бу якларда сөннәт һәм сөннәт мәҗлесе матур бер бәйрәм рухында башкарылган.

[1] Яруллина Фәридә, 80 яшендә. Кайбыч районы Кече Кайбыч авылы.

Татарстаннан читтә яшәүче милләттәшләребез арасында сөннәт йоласының ничек башкарылуы турында мәгълүмат алу өчен, галимә Флера Баязитованың хезмәтләренә мөрәҗәгать иттек. Мәсәлән, Идел-Урал төбәгендә яшәүче татарларда сөннәтче бабайны *баба карт* дип йөрткәннәр. Сөннәткә утыртканда ул балага «куян ат бирәм» дип, аның игътибарын башкага юнәлтә икән. «Баба карт касан китерә куйан ат?» – «Син терелгәс, син йөри башлагас», – тиләр балага [Баязитова, 2002(б), б. 204]. Бу якларда да элек баба картка түгәрәк икмәк һәм, гаиләнең мөмкинлегеннән чыгып, хәер биргәннәр.

Татарлар яшәгән күпчелек төбәкләрдә, яра төзәлсен өчен, аңа агач черегe сипкәннәр. Сөннәтче бабайлар алдан ук юкә агачы черегeн иләп әзерләп куя торган булганнар. Ата-ана шул черекне яра төзәлгәнче сибеп торган. Юкә агачының он рәвешендәге черегe халыкта көчле антисептик саналган, аның башка яраларны төзәтү өчен дә кулланылганлыгы мәгълүм.

Әстерхан татарларларында ир баланың игътибарын башка нәрсәгә юнәлтү өчен, «ау-ау» дип кычкырып, ишек кага торган булганнар. Сөннәт ясалган бала өчен дип, туган-тумача тиредән тегелгән капчыкка акча салган, бала шуңа карап, елавын онытып торган [Баязитова, 2002а: 158]. Электән Әстерхан татарларында, баланың сөннәткә утыртылуы хөрмәтенә, сөннәт туйлары да уздырылган. Сөннәтләгәнче балага матур киемнәр кидереп, халык алдында биеткәннәр, акча чәчкәннәр. Матди хәле яхшы булган гаиләләр үгез һәм ат суеп, сөннәт туе уздырган. Кайбер төбәкләрдә баланы сөннәткә бирү алдыннан, көрәшчеләр чакырылып, ярыш оештырылган. Җиңүчегә куй яки сыер бирелгән. Соңыннан ул бүләкләр көрәштә җиңгән якның мулласына тапшырылган [Баязитова, 2002(а), б. 157]. Сөннәт ителәчәк бала ленталар белән бизәлгән ат арбасына утыртылган, җыр-музыка белән халык урам әйләнгән [Баязитова, 2002(а), б. 157].

Себер татарларында бу йоланы башкаручыларны *аптал*, *абтал,* кайбер җирләрдә *сөннәт салучы бабай* дип атаганнар. Халык апталларга кадер-хөрмәт күрсәткән, йомшак урынга, мендәргә утырткан. Аларның җиңел куллы һәм укымышлы булуына ышанган. Флера Баязитова бу хакта түбәндәгечә яза: «Себер диалектларында апталның – сөннәтче картның борынгы шаманнар кебек, барабан сугып, тавыш чыгарып торуы турында мәгълүматлар сакланган» [Баязитова, 2009: 212]. Түмән өлкәсендәге авылларда апталларның исә имән агачтан ясалган һәм *тип, төмбер күнәк* дип йөртелгән барабан шәкелендәге әйберне үзләре белән йөртүе мәгълүм.

Ф.Баязитова ата-ананың гаиләдәге ир баланы сөннәткә утырту хөрмәтенә *сөннәт катымы*, *сөннәт туе* исемле мәҗлесләр уздыруы турында да киң мәгълүмат бирә. Мәҗлестә Коръән укытылган, теләкләр теләнгән, тәмле ризыклардан аш табыны хәзерләнгән. Мәҗлескә килүчеләр сөннәткә утыртылган баланың муенына асылган янчыкка акча салган. Себернең кайбер төбәкләрендә сөннәт туенда, Әстерхан татарларындагы кебек, төрле уеннар, көрәш һәм ат

чабышлары оештырылган. Атлар төсле тасмалар белән махсус бизәлгән, тәңкәләр тагылган. Ярышта катнашучыларга бүләкләр өләшенгән. Сарык, тәкә суелган. Борынгыдан килгән бу туйга авыл картлары чакырылган. Гомумән, чит регионнарда да сөннәт йоласы һәм сөннәт туйлары, бер яктан, динебез сөннәтен дәвам итү, дини гадәтләргә хөрмәт күрсәтү булса, икенче яктан, халык арасында теләктәшлек, ярдәмләшү, күңел ачу, милли традицияләребезне саклау чарасы булып торган.

Матур традицияләр һәм гореф-гадәтләрне саклап, аларны нәселдән нәселгә күчерә баручы авылларның бетүе, заман сулышы тәэсирендә төрекләрдә дә, татарлардагы кебек, сөннәт йоласы үзгәреш кичерә. Электән сөннәтчеләр тарафыннан өйдә үтәлгән йола хәзер, бигрәк тә шәһәр җирләрендә, хастанәләрдә башкарыла. Сөннәт туен уздыру да гаиләнең теләгенә, матди хәленә һәм туган-тумача белән мөнәсәбәтләренә бәйле. Шулай да Төркиянең элекке традицияләрне саклаган, дини йолалар белән бәйләнешен бөтенләй үк өзеп бетермәгән көнчыгыш һәм көньяк-көнчыгыш районнарында сөннәт һәм кирвәлек йолалары бер-берсенә тыгыз бәйләнештә яшәп килә. Бу якларда сөннәт иткән кешедән бигрәк баланың кирвәсе кем булу әһәмиятле. Кем соң ул кирвә? Төрек халкында «Сөннәт ителгән баланың кулын яки аягын тотып торган һәм бала өстендә ата хакы булган кеше»не *кирвә* дип атыйлар (фарсы телендәге «киров» сүзеннән алынган) [Türkçe Sözlük, 1998, s. 877]. Бу йола Төркиянең көнчыгыш һәм көньяк-көнчыгыш районнарында аеруча киң таралган. Бигрәк тә аләвит мәзһәбендә булган төрек һәм көрдләрдә кирвәгә җитди әһәмият бирелә. Чөнки бер риваятьтә язылганча, Мөхәммәд с.г.в. оныклары – Али пәйгамбәрнең уллары Хәсән һәм Хөсәеннең кирвәсе булган (www.seyyidali, s. 1). Кирвәлек традициясе сөнниләр арасында да очрый. Көнчыгыш районның төрле җирлекләрендә бу сүзнең башка мәгънәләре дә бар. Кайбер җирләрдә кирвәлек – «туганлык», икенчеләрендә «күршелек», «кешелек бурычы», «якынлык» кебек мәгънәләрне аңлата [Koksal, 1991, s. 500].

Кирвәлекнең үзенә хас җаваплылыклары да бар. Кирвә итеп билгеләнгән кеше сөннәт эшләткән гаиләгә бу эш өчен тотылган чыгымнарны капларга, сөннәт туен уздыруда, матди ярдәм күрсәтеп, үз өлешен кертергә тиеш. Кайбер җирлекләрдә (аеруча аләвитләрдә) сөннәткә утыртылган ир бала үсеп җиткәч, үз кирвәсенең кызына өйләнә алмый. Чөнки сөннәт ясаган вакытта кирвәгә тамган кан бу ике гаиләнең каны кушылу мәгънәсендә кабул ителә.

Сөннәт һәм кирвәлек йоласының һәр җирдә үзенә генә хас үзенчәлекләре билгеле. Мәсәлән, информант Әбүбәкир Айтекин[1] аңлатканча, Адыяман районының кайбер авылларында мәртәбәле кирвә сөннәт булачак йортка килгәндә, үзе белән берничә дустын ала, сыер, бозау кебек йорт хайваннарын бүләккә китерә. Бу, бер яктан, кирвә ке-

[1] Айтекин Әбүбәкир, 70 яшендә, пенсиядәге укытучы. Адыяман шәһәре.

шенең матди хәлен, кирәк булса, сөннәтләнүчегә ярдәм итә алырлык мөмкинлеген күрсәтсә, икенче яктан, сөннәт булачак гаиләгә һәм вазифасына булган хөрмәтен раслый. Ләкин гадәттә сөннәт эшләтәчәк йорт кешеләре, рәхмәт әйтеп, бу бүләкләрне кире җибәрә. Ир баланың ата-анасы кирвәгә, нигездә, кием-салым бүләк итә.

Төрекләрдә сөннәт эшләнәчәк һәм бала ятачак бүлмә махсус әзерләнә: ятакка гадәттә ана кешенең кул эше саналган җәймә җәелә, стеналарга бизәкләр, төсле шарлар эленә. Тәмле исле хушбуйлар сибелә. Якын кешеләр чакырыла, табын әзерләнә. Сөннәт вакытында еламасын дип, әлеге гамәл башкарылган вакытта ир балага зур локум каптыралар.

Сөннәт туенда Коръәннән аятьләр, касыйдә укыла. Гадәттә корбан чалалар һәм итле, ногытлы пылау пешерәләр. Төркиянең көньяк-көнчыгыш җирлегендә Корбан итенең чалган өлеше иң хөрмәтле кешегә – кирвәгә бирелә. Давыл, зорна кебек милли музыка уен коралларында уйнала, җирле биюләр башкарыла. Озын гомерле булсын дип, ир баланың кулына кына ягу ритуалы уздырыла (Шуны да өстәп әйтергә кирәк: кулга кына ягу – кияүгә чыгучы кызлар һәм солдатка китүче егетләр өчен дә иң әһәмиятле йолаларның берсе). Сөннәтле балага алтын тәңкә тагу да төрекләр арасында киң таралган.

Сөннәт ритуалы тәмамланганнан соң да, бу гаилә өчен кирвә иң хөрмәтле һәм дәрәҗәле кеше булып кала. Әбүбәкир Айтекин әйтүенчә, бер балага кирвә булган кеше ике гаиләне, берничә нәселне бер-берсенә якынайта, туганлык мөнәсәбәтләре урнаштыра. Гаиләдә булган барлык мөһим вакыйгаларда, мәҗлесләрдә, мәсәлән, ир бала солдат хезмәтенә киткәндә, өйләнгәндә яки бәби чәендә кирвә түргә утыртыла. Гомумән алганда, төрекләрдә сөннәт, сөннәт туе һәм кирвәлек – гаиләләрне бер беренә якынлаштырган, матди хәле авыр булганнарга ярдәмләшү юлын ачкан һәм мондый традицияләрнең сакланып калуын тәэмин иткән йолаларның берсе.

Йомгак ясап әйткәндә, күпмедер дәрәҗәдә үзгәреш кичерсә дә, сөннәткә утырту хәзерге вакытта да үтәлә торган йолалар рәтендә. Татар халкында ул, бер яктан, дини йола буларак уздырылса, икенче яктан, чисталык саклауга юнәлтелгән һәм табиблар тарафыннан да файдалы дип табылган гамәл буларак популярлаша бара. Төрекләрдә исә сөннәт йоласы туганлык мөнәсәбәтләрен ныгыту ягыннан да әһәмияткә ия.

Әдәбият

Işık E. İslamiyet'te Sünnet Geleneği // Altınoluk dergisi. 2000. Ağustos. Sayı: 174. S. 32.

Kirvelik – Seyyidali www.seyyidali.com/index

Koksal H. (1991) Güneydoğu İllerimizde Kirvelik Geleneği, www. turkoloji. cu.edu.tr

Türkçe Sözlük. Ankara: TDK, 1988. Cilt 2. S. 1679.

Zaripova Çetin, Ç. Tatar Türklerinin Gelenek Görenekleri. Ankara: Karadeniz dergisi yayınları, 2009. 160 s.

Баязитова Ф.С. Әстерхан татарлары: Рухи мирас: гаилә-көнкүреш, йола терминологиясе һәм фольклор. Казан: Фикер, 2002(а). 300 б.

Баязитова Ф.С. Себер ареалы татар диалектларында этнокультура лексикасы (Йола һәм мифология текстлары яссылыгында). Казан, 2009. 736 б.

Баязитова Ф.С. Урта Урал (Свердловск өлкәсе) татарлары: Рухи мирас: гаилә-көнкүреш, йола терминологиясе һәм фольклор. Казан: Фикер, 2002(б). 416 б.

Максуди Ә. Шәригать хөкемнәре. Казан: Раннур, 2010. 111 б.

Миллият сүзлеге: Аңлатмалы сүзлек / төз.-авт. А. Тимергалин. Казан: Мәгариф, 2007. 575 б.

Яруллина-Йылдырым Рамилә Әсхәдулла кызы,
филология фәннәре кандидаты, профессор,
Иненю университеты Төрек теле һәм әдәбияты бүлеме
чордаш төрки халыклар теле һәм әдәбияты кафедрасы мөдире (Төркия)